

УДК 780.6:378.147

Гусак Р. Д.

ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ТРАДИЦІЙНИХ МУЗИЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ У ТВОРЧИХ ВНЗ

А Увага акцентується на ознайомленні та вивченні студентами творчих ВНЗ традиційної музично-інструментальної культури України. Враховані підготовка та фах студентів, власний педагогічний досвід, методика й наукові здобутки, пропонуються шляхи активізації розуміння, сприйняття та професійного вивчення традиційних українських музичних інструментів та інструментальної музики, що розглядаються у нерозривній єдності.

Ключові слова: традиційний музичний інструмент; інструментальна музика; студентська аудиторія; навчальний процес

Актуальність проблеми. Серед жанрового різноманіття традиційної музичної культури України, що вивчається у творчих вищих навчальних закладах (ВНЗ), особливо вагомою є музично-інструментальна – традиційні музичні інструменти та інструментальна музика.

Досліджуючи самобутню галузь традиційного виконавства, чимало фольклористів-дослідників під час експедицій намагаються зберегти традиційну інструментальну музику, описати давні музичні інструменти. Проте на сучасному етапі ці традиції функціонують і зберігаються дещо в трансформованих умовах. З одного боку, цей світ покидають найталановитіші автентичні музиканти, часто похилого віку, які знали безліч художньо-виражальних засобів, прийомів традиційного виконавства та вміло використовували їх у своїй діяльності; з іншого – музиканти залишають традиції інструментального виконавства молоді, яка це мистецтво сприймає далеко неоднозначно. Деякі сільські виконавці, перебуваючи в автентичному середовищі, спілкуючись зі старшими музикантами намагаються зберегти традиції, інші – наслідують моді сьогодення, наближаються до сучасних міських виконавців, порушуючи вікові традиції своїм репертуаром і виконавством. Тому вивчення студентами мистецьких ВНЗ названої теми в контексті всієї традиційної культури, що є невід'ємною складовою національної культури, на сучасному етапі стає своєчасним та актуальним.

До навчальних закладів вступають абітурієнти з різних регіонів України, і багаторічний досвід виявляє дещо слабкі уявлення майбутніх студентів про традиційну музично-інструментальну культуру.

Враховуючи підготовку, фах студентів, власні педагогічний досвід, методику, наукові здобутки, нами поставлена визначальна **мета** – продемонструвати шляхи активізації роботи студентів, сприйняття, професійного вивчення традиційних українських музичних інструментів та інструментальної музики, що розглядаються у нерозривній єдності.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. У праці використовується значна джерелознавча база – перспективна методика (насамперед стаття І. Ма-

цієвського «Формирование системно-этнофонического метода в органологии» [3, с. 54–63]), матеріали наукових семінарів, конференцій, симпозіумів України, близького та далекого зарубіжжя, тематичних досліджень, навчальних посібників. У цьому плані не можна не згадати роботу К. Квітки («К изучению украинской народной инструментальной музыки») [1, с. 251–276]. Ми ще не раз повернемося до тез цього видатного нарису, зміст якого не втрачає свого значення для сучасного вивчення традиційної інструментальної культури. Цінними є роботи й інших авторів, які описували українські музичні інструменти, проте вчені, описуючи музичні інструменти, майже не торкались педагогічних проблем викладання у творчих ВНЗ.

Виклад основного матеріалу дослідження. У навчальних закладах кожний викладач може мати одну із запланованих у робочому плані дисциплін («Музично-інструментальний фольклор», «Інструментознавство», «Фольклорний інструментальний ансамбль», «Народна музична творчість України (інструментальний жанр) тощо, використовуючи власні методику, досвід, напрацювання польових досліджень, що накопичують важливу інформацію, та розгляд традиційних музичних інструментів у навчальному процесі (теоретичний і практичний аспекти).

Наші спостереження під час читання лекцій проводилися на базі Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського (НМАУ) та Київського національного університету культури і мистецтва (КНУКіМ). Багаторічне викладання дисципліни у мистецьких ВНЗ щорічно вносить свої корективи: порівнюється обсяг матеріалу, його усвідомлення студентською молоддю, зацікавленість тією чи іншою темою, а як наслідок – знання, розуміння та сприйняття традиційної музично-інструментальної культури України.

Передусім звертаємо увагу на склад студентської аудиторії:

НМАУ – це студенти, як правило, після закінчення музичних училищ: а) музикознавці, композитори; б) теоретики-фольклористи; в) студенти кафедри народних музичних інструментів;

КНУКіМ – студенти майже всіх музичних спеціаліза-

цій (інколи кількість потоку студентів сягала 80 осіб).

Кожна зі студентських груп спочатку дещо обережно сприймає зміст лекційного курсу, своєрідно реагує, вступаючи у дискусії з розмаїттям запитань. Під час читання дисципліни можна запропонувати такі теми (хоча одна й та ж тема для студентів різних спеціалізацій студентів НМАУ та КНУКіМ читається неоднаково): традиційні музичні інструменти та інструментальна музика безписемної культури; генеза народної інструментальної музики (НІМ) та музичних інструментів; систематики музичних інструментів та їх критерії (вітчизняні та зарубіжні); ця тема більше цікавить теоретиків та музикознавців – студентів НМАУ; системно-етнофонічний метод в органології; проблеми наукової документації народних музичних інструментів; семантика та естетика традиційної інструментальної музики (НМАУ); польова робота і традиційні музичні інструменти (КНУКіМ); транскрипція НІМ (КНУКіМ); жанрова класифікація НІМ та музичні інструменти; джерела розвитку ансамблевого виконавства на традиційних музичних інструментах (КНУКіМ); ансамбль «Троїсті музики». Традиційні та сучасні регіональні склади інструментальних ансамблів; традиційне музично-інструментальне виконавство в системі сучасної музичної культури.

За загальними стереотипами, лише кілька десятиріч тому, у творчих навчальних закладах (ДМШ, МУ та ВНЗ), викладачами розглядалися три групи музичних інструментів – ударні, струнні та духові, далі – матеріал, з якого виготовлені інструменти, їх конструктивні особливості, художньо-виражальні можливості тощо.

Нині, у період активної дослідницької діяльності в галузі органології та органофонії, пропонуємо розглянути традиційні музичні інструменти за систематикою Ерїха фон Горнбостеля та Курта Закса [5, с. 229–261], що складається з 4-х груп. Цю класифікацію студенти вивчають за спеціально розробленою нами схемою, враховуючи всі її критерії: джерело звуку, спосіб звуковидобування, конструкцію. Відповідно до цієї систематики, відкриті народні флейти, що побутують в Україні, (фрїлка, телінка, флюяра) за напрямком тримання інструменту під час гри, за кутом повітря, згідно зі сприйняттям європейськими вченими на одному із симпозіумів, відносяться до поздовжніх. Ці зауваження студенти сприймають після реального ознайомлення з деякими традиційними інструментами та виконавством на них (відео). Окремі студенти звертають увагу на недосконалість деяких розділів систематики, тобто починають орієнтуватися як у традиційних музичних інструментах, так і у систематичі.

Музикознавці (НМАУ). Як засвідчує практика, лекційний курс для музикознавців будується за загальним тематичним планом із урахуванням профільюючих дисциплін. Багато питань у теоретиків викликають зацікавленість, бо вони часто вперше стикаються з проблемами традиційної музично-інструментальної культури, яку спочатку сприймають у порівнянні з європейською академічною: а) теоретики, наприклад, при вивченні систематик і класифікацій музичних інструментів, потребують більше уваги на первісні систематики, класифікації українських, зарубіжних авторів, порівнюючи та аналізуючи їх; б) при розгляді конструктивних особливостей і художньо-виражальних особливостей музичного інструменту важливим є проблема строю інструменту. У цьому зв'язку,

вивчаючи теоретичні проблеми теорії та морфології ладу, студенти зацікавлено сприймають типологію ладових структур і теми про регіональні різновиди ладового строю інструментів з мікроальтерацією. А всі ці питання безпосередньо пов'язані з професійними особливостями традиційних виконавців – традиційним ладовим мисленням, деякими закономірностями традиційної свідомості майстрів і виконавців, а також специфічною пам'яттю музикантів-інструменталістів; в) окремі теми присвячені формуванню індивідуальності виконавського стилю традиційного інструменталіста та впливу особистості музиканта на формування стилістичних напрямків (НМАУ – виконавці на народних інструментах). Музикознавці та фольклористи з теоретичною підготовкою часто у зразках традиційної інструментальної музики цікавляться питаннями інтонації, ритму, форми; г) велику роль у лекційному курсі грає аналіз тембру (НМАУ – теоретики, музикознавці). К. Квітка зазначав: «Аби людина сучасної міської культури змогла зрозуміти, бодай у межах свого етнічного краю, історичну культуру, почасти збережену у сільському побуті, вона повинна увяляти тембри голосів музичних інструментів...» [1, с. 254]. Це тембр народних інструментів, його якість, темброво-теситурні характеристики, а також тембральні особливості традиційного виконавства. Студенти, прослуховують зразки традиційної інструментальної музики, визначають тембри традиційних інструментів, порівнюючи з тембрами академічних музичних інструментів; д) багато запитань у музикознавців і фольклористів виникають при розгляді музичного інструменту та інструментальної музики в контексті історико-культурних зв'язків (наприклад, звучання молдавської, єврейської та української інструментальної музики на півдні Східноpodільської Наддністрянщини, звучання єврейської народної музики на духових інструментах (трубі, корнеті, тромбоні тощо). е) інколи музикознавців і фольклористів цікавлять питання, що торкаються проблем народної педагогіки, соціально-психологічних аспектів сприйняття музичного фольклору.

Виконавці на народних інструментах. Практика засвідчує, що деякі теми для виконавців на народних інструментах необхідно доповнювати, інші – скорочувати у зв'язку з їх видами діяльності: а) теоретично важливими для цих груп завжди були й є теми: «Народний музичний інструмент та методологія його дослідження», «Музичний інструмент як феномен традиційної культури», «Традиційні та сучасні трансформовані музичні інструменти у народному побуті, навчальному процесі мистецьких ВНЗ і сучасному молодіжному фольклористичному русі» тощо; б) студенти кафедри народних інструментів закріплюють знання класифікації основних музичних інструментів традиційної музичної культури, а також музичних інструментів своєї кафедри, ознайомлюються зі статтею І. Мацієвського «Основні проблеми та аспекти вивчення народних музичних інструментів та інструментальної музики» [2, с. 22], звертаючи увагу на коментарі до сучасних класифікацій; в) у практичній роботі над транскрипціями (КНУКіМ) спостерігаємо, що студенти приучені до слуху європейської академічної музики та хроматизації, спочатку сприймають стрій діатонічного інструменту з мікроальтераціями скептично, часто як ненастроений інструмент. Тому для студентів дуже важливим напрямком навчального про-

цесу є усвідомлення строю традиційних музичних інструментів, набуття та закріплення навиків слухового сприйняття на основі засвоєння та аналізу інструментальної музики та регіональних виконавських стилів. Тільки після усвідомленого «входження» у традиційну культуру, виникає бажання виконати транскрипцію скрипкових гуцульських награвань з мікроальтераціями (у нас збережено кілька аналітичних транскрипцій гуцульської музики обсягом у нотний зошит, що виконали домристи).

У зв'язку з різною музично-теоретичною підготовкою студентів НМАУ при виконанні практичної роботи пропонуються, крім транскрипцій, ще два напрямки діяльності: 1) залучення до науково-дослідної роботи; 2) оволодіння одним із традиційних музичних інструментів і виконання нескладного уривку. Це – початковий етап гри на інструменті, проте студенти кафедри народних інструментів успішно продемонстрували гру на дрімбі (варгані) та гуцульській денцівці – матеріал із с. Верхній Ясенів і відповідно с. Буковець Верховинського району Івано-Франківської області, а також виконавство на гармошці (музичний матеріал Оржиського району Полтавської області та м. Дзержинська Донецької області).

Іноколи студенти розглядають музичні інструменти та музикантів за текстами поезії, пісень, легенд, казок, повір'їв, розповідаючи, часом, про архаїчні зразки своїх локальних регіонів. Наголошуючи на важливості вивчення такого аспекту, сприйняття народного виконавства, К. Квітка у своєму нарисі запропонував цитату з відомого твору В. Короленка «Сліпий музикант»: «Так, гадала вона, <...> тут є якесь зовсім особливе, справжнє почуття; <...> чарівнича поезія, яку не вивчиш по нотах». К. Квітка чудово доповнює ці слова: «Таїна цієї поезії (задумливо-сумні наспіви сопілки – прим. авт.) полягала у дивовижному зв'язку між давно померлим минулим та вічно живою природою, що вічно промовляє людському серцю та є свідком цього минулого» [1, с. 255].

За такими зразками студенти набагато краще запам'ятовують, що традиційне інструментальне виконавство – сфера саме чоловічої діяльності (жіноче виконавство зустрічається при гри на дрімбі, бубоні з колотушкою). Власне, за текстами пісень студенти дізнаються, що на традиційних музичних інструментах грають парубок, чабан чи дід, часто подано їхні імена (Петро, Іван, Василько). Існують цікаві інформації про те, де грають музиканти (у корчмі, лісі тощо), з яких порід дерева виготовляють музичні інструменти чи їх деталі («скрипочка із липочки, а струна з барвінку»); на яких інструментах грали музиканти у складі традиційного ансамблю; репертуар виконавців; багато питань родинного побуту, що торкаються традиційної інструментальної культури.

При зацікавленості студентів, надаємо уваги традиційному музичному інструментарію і зразкам традиційної інструментальної музики, не лише окремих регіонів, а й музичним культурам етносів, що проживають на теренах України (болгарській, румунській, єврейській, сербській тощо). У деяких випадках студенти проявляють зацікавленість до інтонації, мелодики, в інших – до метро-ритміки, ладової спрямованості.

Необхідно також звертати увагу на те, що для музикознавців, композиторів і фольклористів, хоча й подається значний обсяг теоретичного матеріалу, при

відповідних темах зміст може мати зміни. У той же час, для фольклористів-інструменталістів і виконавців на народних інструментах поряд з теоретичними матеріалом може більше уваги приділити виконавству.

При ознайомленні студентів із конструктивними особливостями традиційних музичних інструментів, зокрема, студентів-фольклористів-інструменталістів (КНУКіМ), уже недостатнім є інформація просто про матеріал чи породу дерева. Студенти знайомляться з науковою документацією [4, с. 56–67], находячи таким чином додаткову тематичну інформацію:

1. *Матеріал*. Підбір дерева для трембіти. Яка порода дерева використовується для того чи іншого інструменту? Чому? Підбір матеріалу для верхньої деки скрипки, цимбалів тощо. Чому для виготовлення трембіти використовують дерево, в яке влучила блискавка, а в народі не зовсім точно це дерево називають громовиця? Які породи дерева існують для звучання, а які лише для виготовлення?

2. *Конструкція інструменту*. Студенти дізнаються, чи існують нові сучасні інформації при виготовленні музичних інструментів. Чи перспективні вони? Чи діляться майстри та виконавці секретами виготовлення музичних інструментів, способами звуковидобування і традиційного виконавства?

Наприклад, звертає на себе увагу той факт, що майже всі духові інструменти мають розширений розтруб вихідного отвору. Проте з фольклорних експедицій ми дізналися про звужений розтруб сопілки (с. Вільхівці Тячівського району, Закарпаття). У звужений вихідний отвір спеціально підбраної цівки майстер вставляє ще пластмасове кільце, говорячи: «Щоби краще озивалася». Дійсно, інструмент доволі дзвінкий, його звучання у верхньому регістрі чути на відстані 2–3 км. Таким чином, звуження діаметру вихідного отвору визначає додаткове вивчення його акустики та звукової шкали – тема, яку можна запропонувати студентам для написання реферату.

Крім музичних інструментів, ілюстративним матеріалом можуть стати численні експедиційні фотографії, на яких зафіксовані різноманітні елементи самотності традиційного музичного виконавства. Так, зовсім інакше сприймають студенти тему про функціонування традиційних інструментів у гуцульському поховальному обряді, розглядаючи фотографію, де зображені понад 20 музикантів-трембітарів, вочевидь, під час виконання мелодії поховального обряду (коли небіжчика виносять з церкви). Враження від цієї фотографії дуже сильне. Кожен зі студентів намагається представити це явище та наяву почути сумну гірську «какофонію» звуків трембіт, різних за розмірами, строем, тембром. Деякі фотографії можуть ознайомити з постановкою рук автентичного музиканта. Наприклад, своєрідна постановка лівої руки (майже біля підставки) при імітації співу птахів у виконанні скрипаля Михая Барана (с. Діброва Тячівського району, Закарпаття, на жаль його з нами вже немає). Звертає на увагу фотографія двох братів-скрипалів (с. Стара Ушиця Кам'янець-Подільського району Хмельницької області). Один грає на скрипці, підтримує її лівою рукою, інший – лівак, підтримує інструмент правою рукою. На багатьох фотографіях – цікаві прийоми традиційного виконавства, рідкісні зразки музичних інструментів.

Під час проведення лекцій велику роль відіграє ілюстративний матеріал, що активно сприймається сту-

дентською молоддю. Це, насамперед, традиційні музичні інструменти (від окремих археологічних зразків, збережених частин-фрагментів до відомих колекцій музичних інструментів), а також записи традиційної інструментальної музики. Так, студенти можуть ознайомитись із деякими унікальними, в т. ч. й архаїчними, інструментами колекції авторки, що складає (з усіма різновидами) понад тисячі зразків. Серед них: гуцульська флюяра (має 150 років), вкрита (замість лаку) тоненькою плівкою тільки-но забитого теляти, або скажімо, цікава за формою глобулярна флейта (керамічний свистунець), знайдена при розкопках на Полтавщині. З одного боку фігурки – голова дракона, з іншого – голова незрозумілої істоти з духовим інструментом у руках (зверху на духовому інструменті можна побачити навіть отвір для зміни висоти звуку).

У навчальному процесі використовується будь-який цікавий матеріал: студенти самі приносять поштові марки, відкритки із зображенням музичних інструментів. І значне враження залишають перегляди відеофільмів із матеріалами фольклорних експедицій.

При вивченні та сприйнятті традиційних українських музичних інструментів молодь із великою пізнавальною зацікавленістю відвідують експозиції (серед яких постійно діюча експозиція «Живі струни» у Державному музеї театрального, музичного та кіномистецтва України), міжнародні та всеукраїнські ярмарки музичних інструментів (Український дім, Національний комплекс «Експоцентр України» (ВДНГ), Андріївський Узвіз), що на сьогодні є справжніми осередками традиційної музично-інструментальної культури. Студенти часто відвідують Національний музей народної архітектури та побуту України (с. Пирогів), де завжди, виявляючи вже професійну зацікавленість, можуть самостійно визначити складність аплікатури при звуковидобуванні традиційних інструментів, придбати традиційні музичні інструменти – дрімбу, сопілку, телінку, свиріль, дводенцівку та окремі зразки керамічної звукової пластики. Студентська молодь може не лише побачити інструменти, а й почути тембри, колорит, забарвлення їхнього звучання, отримуючи багато необхідних знань, у тому числі, й наукових, доповнюючи лекційний матеріал питаннями історії, оргалогії, розгляду конструкції інструменту, його форми та строю, мікроальтераційних звукорядів, деяких закономірностей традиційної самотності народних майстрів.

Для лекційного курсу детально розробляється рекомендована література, до якої активно долучаються студенти. Інколи прослухані лекції, відвідання музеїв, ярмарків, ознайомлення з відповідною літературою характеризуються певними здобутками, зокрема в галузі ергології. З числа студентів і випускників з'являються майстри, які починають виготовляти музичні інструменти, серед яких є й традиційні: денцівка, телінка, кувиці, ріжок, свиріль, дводенцівка, що користуються попитом серед виконавців.

Часто студентам пропонуємо записи музичної казки легендарного скрипаля Могура (Василя Грималюка) – блискучий приклад імітації звуками скрипки чоловічого та жіночого співу, звучання денцівки, церковних дзвонів, дуди, жіночого голосіння тощо. Такі музичні приклади, на прохання студентів, повторюються неодноразово;

Висновки. Підсумовуючи наші спостереження, наголосимо, що всі аспекти викладання проблем оргалогії та органофонії у мистецьких ВНЗ із ознайомлення та вивчення традиційних музичних інструментів України залежать від багатьох факторів. На них частково звертаємо увагу: врахування теоретичної підготовки студентів, обраний ними фах, використання у лекційному курсі європейського досвіду викладання, демонстрація ілюстративного матеріалу та прослуховування зразків традиційної інструментальної музики регіонів України. Головне – активізація сприйняття студентами даної теми для її досконалого вивчення.

Дана розвідка не претендує на вичерпність викладу, це, перш за все, можливість поділитися досвідом, який у **перспективі** повинен збагачуватися педагогічними спостереженнями та здобутками викладачів українських і зарубіжних мистецьких ВНЗ.

Список використаних джерел

1. Квитка, К. В. К изучению украинской народной инструментальной музыки / Климент Васильевич Квитка. – Москва : 1973. – С. 251–276. – (Избранные труды: в 2-х т. / сост. В.Л. Гошовский. – Т. 2.)
2. Мацневский, И. В. Основные проблемы и аспекты изучения народных музыкальных инструментов и инструментальной музыки / Игорь Владимирович Мацневский. – Москва : 1988. – С. 6–38. – (Народные музыкальные инструменты и инструментальная музыка / ред.-сост. И. В. Мацневский : сб. ст. и мат.: в 2-х ч. – Ч. 1.)
3. Мацневский, И. В. Формирование системно-этнофонического метода в оргалогии / Игорь Владимирович Мацневский. – Ленинград : 1983. – С. 54–63. – (Методы изучения фольклора : сб. науч. труд. ЛГИТМиК).
4. Мачак, И. Научная документация музыкальных инструментов / Иван Мачак. – Москва : 1988. – С. 56–67. – (Народные музыкальные инструменты и инструментальная музыка / ред.-сост. И.В. Мацневский : сб. ст. и мат. : в 2-х ч. – Ч. 1.)
5. Хорнбостель, Э. и Курт, Закс. Систематика музыкальных инструментов / Эрих фон Хорнбостель и Курт Закс. – Москва : 1987. – С. 229–261. – (Народные музыкальные инструменты и инструментальная музыка. / ред.-сост. И. В. Мацневский : сб. ст. и мат. в 2-х частях. Ч. 1.)

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 05.06.2017

Гусак Р. Д. Проблемы изучения традиционных музыкальных инструментов в творческих вузах.

Внимание акцентируется на ознакомлении и изучении студентами творческих вузов традиционной музыкально-инструментальной культуры Украины. Учеными подготовлена и специальность студентов, собственный педагогический опыт, методика и научные достижения, предлагаются пути активизации понимания, восприятия и профессионального изучения традиционных украинских музыкальных инструментов и инструментальной музыки, которые рассматриваются в неразрывном единстве.

Ключевые слова: традиционный музыкальный инструмент; инструментальная музыка; студенческая аудитория; учебный процесс

Gusak R. D. Problems in learning the traditional music instruments in higher education institutions of arts.

This paper is about instruction and mastering in the traditional music instruments culture of Ukraine of the students of higher education institutions of arts. Author takes into account training and specialization of students, his own experiences of teaching and research results, proposes the ways to foster understanding, perception and professional learning of traditional Ukrainian music instruments and instrumental music, those are regarded in the indivisible integrity.

Key words: traditional music instrument; instrumental music; student audience; education process